

**ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ՀՈԼՈՎՄԱՄԲ
Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ**

Բանալի բառեր. Մշակութաբանություն, Սերգեյ Աղաջանյանի, լեզու, գիր, արտագաղթ, ուժացում, պայքար, հավատ, Բարո, Սուվգայիթ, Արցախյան շարժում:

Ключевые слова: культурология, Сергей Агаджанян, язык, письменность, эмиграция, ассимиляция, борьба, вера, Баку, Сумгаит, Арцахское движение.

Key words: culturology, Sergey Aghajanyan, language, script, emigration, assimilation, fight, belief, Baku, Sumgait, Artsakh movement.

**ПОСОБИЕ ПО КУЛЬТУРОЛОГИИ, КАСАЮЩЕЕСЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СУДЬБЫ
С. ХАНЫАН**

В данной статье разбору и оценке подвергаются проблемы, поставленные в учебном пособии «Язык и письменность в системе культуры» искусствоведа Сергея Агаджаняна. В пособии, состоящем из трех глав и приложения, ученый обсуждает две острые проблемы человека: язык и письменность. Одновременно он обсуждает болезненный для нашего народа вопрос современной эмиграции.

В конце статьи подчеркивается мысль о том, что всегда была, есть и будет необходимость в таком исследовании, особенно для новых поколений.

**HANDBOOK ON CULTURAL STUDIES RELATING TO NATIONAL DESTINY
S. KHANYAN**

In this article, the analysis and evaluation are the issues raised in the textbook "Language and script in the system of culture" by art historian Sergey Aghajanyan. In the manual consists of three chapters and an Annex, a scientist discusses two acute problems of man: language and writing. At the same time he discusses painful for our people, the question of modern emigration.

At the end of the article emphasizes the idea that always was, is and will be necessary in such a study, especially for new generations.

Սույն հոդվածում քննարկվում և գնահատվում են հայտնի մշակութաբան Սերգեյ Աղաջանյանի «Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում» ուսումնական ձեռնարկում արծարծված հիմնական հարցերը: Նշվում է, որ երեք գլխից ու «Հավելվածներ» բաժնից բաղկացած ձեռնարկում գիտնականը քննարկում ու պատասխանում է մարդու մշակութաստեղծ գործունեության ուղագրավ ոլորտներից երկուսին՝ լեզվին և գրին: Միաժամանակ նա քննարկում է մեր ժողովրդի համար ցավոտ խնդիրներից մեկը՝ ժամանակակից արտագաղթի հարցը:

Վերջում հոդվածի հեղինակը ընդգծում է, որ նման աշխատանքի կարիք եղել է, կա ու լինելու է մեր նոր սերունդների ճանապարհին:

Ինչքան էլ դժգոհելու լինենք, որ նոսրացել են գրքատերերի շարքերը, որ ընթերցատերերը երես են թերել գրքերից, այնուամենայնիվ լույս են ընծայվում բազմաբնույթ գրքեր, որոնք հաստատում են ոչ միայն հայ մարդու արարող ոգու անմարում կրակի գոյությունը, այլև ծիածանում են ամբողջ ժողովրդի ապրելու լուսառաք բանաձևի ուժն ու հմայքը՝ բարձրաձայնելով այն ճշմարտությունը, որ հայ ժողովուրդը բանաստեղծ ժողովուրդ է, որ նա աչք է բացել «Վահագնի ծնունդը» երգը շրթերին, որ նա աշխարհացունց արհավիրքներին դիմակայել ու հարատևել է իր Մաշտոց որդու հայտնաբերած գրերի ու աստղաշող դպրության, Տիեզերական եկեղեցու 36-րդ վարդապետ Գրիգոր Նարեկացու աստվածախոս «Մատյանի» շնորհիվ: Այդպես, իր Մերոպածին տառերը դաջելով սասնակուր թրերին, հաղթել է ու կորցրել, կորցրել է ու գտել, ճառնատիրերի հարևանությամբ լինելիության իր առեղծվածը պահ տվել խաչքարերին ու վիմագրերին ու հասել մեր օրերին, որ գումարվելով՝ դարձան 21-րդ դար, ազդարարելով՝ ապագան մերը լինելու տեսանելի վճռականությունը...

Մեր այս մտորումների առիթը հայտնի մշակութաբան Սերգեյ Աղաջանյանի «Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում» ուսումնական ձեռնարկն է, որը տպագրվել է Հայոց գրատպության 500-ամյակի առիթով՝ որպես խորհուրդ ու պատգամ գալիք սերունդներին:

Հիմնական հարցերի, պատասխանների և հարցադրումների խտությամբ հանրագիտարանային այս գիրքը հրատարակության է նրաշխարհելի Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գեղարվեստական կրթության ֆակուլտետի խորհուրդը, խմբագրել է փիլիսոփայական

գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մելյան Զաքարյանը, գրավստել բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Արտաշես Մարտիրոսյանը:

Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակի թիկունքին կանգնած են այնպիսի կոլեկտիվ ու մշակույթի գործիչներ, որոնց առկայությունը միայն բավական է, որ գիրքը բազմա ուրախությամբ, կարդաս երախտագիտությամբ ու գնահատման չափանիշները տնտղես ամենայն պատասխանատվությամբ:

Երևք գլխից ու «Տավելվածներ» բաժնից բաղկացած սույն ձեռնարկը թեկուզ ազդարարում է, որ այն նվիրված է մարդու մշակութաստեղծ գործունեության ամենաուշագրավ և իրար սերտորեն առնչակից ոլորտներից երկուսին՝ լեզվին և գրին, սակայն հեղինակը գտել է, որ նշված բնագավառների իմաստն ու նշանակությունն ամբողջությամբ ընկալելու համար կան երևույթներ, առանց որոնց ծանոթանալու կամ իմանալու, ընթերցողը կմնա կիսաբաց դռների հետևում, հարցականը՝ կեղծված ունքերի վրա: Ահա, այս անհրաժեշտ միտումով էլ նա անդրադարձել է նախ «Մարդը» բարդ հարցին՝ փիլիսոփայական ուղեծիրով, ապա մտել «Լեզու և խոսք» հիմնական դիրքների խաչմերուկ, այնուհետև թերթել «Գիր և գիրք» խնամատ հուշամատյանները, վերջապես բարեմիտ սերմնացանի պես արծարծել բարոյաեոգվեբանական, փիլիսոփայական, մշակութաբանական, ազգային այնպիսի հարցեր, որ առաջին հերթին վերաբերում է մեզ բոլորիս, ընդհուպ մինչև «Արտագաղթի հայկական ֆենոմենի» առեղծվածը:

Սույն ձեռնարկը լուրջ մասնագետ-գիտնականի հունձք է: Նրա հարուստ գիտելիքների պաշարը երևում է ոչ միայն գրքի վերջում բերված գրականության ցանկից, ուր նշված է ավելի քան 50 աղբյուր, այլև թեմաների լուսաբանման ընթացքում մատնանշված մեծությունների կարծիքների հոլովումից: Այստեղից էլ հիմնական դիրքների քննարկման ու գնահատման նրա հակիրճ ու խտացված պատասխաններն ու եզրահանգումները: Այսպես, գրքի «Մարդը» առաջին գլխում նա եթե ոչ սպառիչ, ապա համոզիչ ծավալումներով պատասխանում է «Մարդը՝ յուրօրինակ արարած», «Մարդը տեղայնացված չէ», «Մարդը մշակութաստեղծ է», «Մարդը սոցիալական արարած է» հարցադրումներին ու բնութագրում մշակույթը՝ նախնական մշակույթի տեսադաշտի վրա:

Չես կարող դրվատանքի խոսք չասել ձեռնարկի հեղինակի գեղարվեստական ոճի մասին: Ձերմությանը են հնչում նրա ընդհանրացումները:

Սերգեյ Աղաջանյանը մտորելով մարդու և նրա անցած ճանապարհի մասին, ընդհանրացնում է. «Երկիր մոլորակի գոյության ողջ ընթացքում մարդն աննախադեպ է նրանով, որ մշակութաստեղծ է: Դրա էական հատկանիշը ոչ թե բնությանը հարմարվելն է, այլ այն վերափոխել-վերստեղծելով՝ իրեն հարմարեցնելը»¹:

Բազմավաստակ մանկավարժ-գիտնականը նկատում է, որ ի հակադրություն կենսաբանական էվոլյուցիայի, մշակութային էվոլյուցիան (մանավանդ նոր ժամանակներում) հարահոս է, որն անգագորեն վերափոխում, ոչնչացնում է բնության մեջ առկա կենդանի ու անկենդան տեսակները, որ Մարդու բանական ձեռքբերումները, ցավոք սրտի, զենք են դառնում իր նյութական պահանջումներին և կենդանական բնագոյների ձեռքին: Մարդն է այն էվոլյուցիան իրականացնողը, ուրեմն և՛ հետևանքների պատասխանատուն:

Ուսումնական ձեռնարկում գիտական հայտնագործությունների հիման վրա ընդգծվում է Մարդու յուրօրինակ արարած լինելը: Միաժամանակ քննարկվում է ցամաքային և ջրային կենդանիների կենսակերպը և ընդգծվում, որ նրանցից յուրաքանչյուրին սովորաբար բնորոշ է տեղայնացվածությունը: Կեցության տեղայնացվածության առումով միակ բացառությունը *մարդն է*: Նա որքան հարմարվում է բնակլիմայական պայմաններին, նույնքան էլ բնակլիմայական պայմաններն է հարմարեցնում իրեն: Եվ դա այն պատճառով, որ միայն մարդն է մշակութաստեղծ: Մարդը մշակութաստեղծ է, քանզի նա բանական է:

Ձեռնարկի հեղինակը չի շրջանցում այն երևույթը, երբ բանական վարքի ինչ-ինչ դրսևորումներ կամ գործունեության տարրեր բնորոշ են նաև այլ կենդանիների: «Սակայն,- նշում է գիտնական-մանկավարժը,- մարդու դեպքում բանական լինելն արտահայտվում է հարափոփոխ գաղափարների մտահոգումով, մշտապես կատարելագործվող առարկաների ստեղծումով: Դա գործընթաց է, որի վերջն առայժմ չի երևում: Այդ ընթացքի մեջ մի անգամ հաջողությամբ ձեռք բերվածն անշարժ նույնությամբ չէ, որ փոխանցվում է սերնդեսերունդ: Յուրաքանչյուր հաջող սերունդ (սակավարժիվ ժողովուրդների բացառությամբ) իր բաժինն է հավելում նախորդի ստեղծածին»²:

¹ Սերգեյ Աղաջանյան, Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում, Ե., «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 9:

² Նույն տեղում, էջ 17:

Մերզեյ Աղաջանյանը վստահորեն պնդում է, որ մարդը եզակի է ոչ թե բանական լինելով, այլ բանականության այն տեսակով ու չափով, որի շնորհիվ միակ մշակութաստեղծն է բոլոր արարածների մեջ:

Ս.Աղաջանյանն անդրադառնում է նաև մշակութաբանության մեջ ընդունված նյութական ու հոգևոր մշակույթների հասկացություններին և գալիս համոզիչ եզրակացության, ըստ որի մարդու ստեղծածը որքան էլ կատարյալ, ինքնօրինակ, միևնույն է, չի կարող համարվել կամ համեմատվել այն արարչությանն ու նրա արդյունքներին, ինչի մասնիկն ենք և մենք:

Ս.Աղաջանյանը ելնելով ոչ միայն գիտական հայտնագործություններից, այլև իր հարուստ կենսափորձից, փիլիսոփայական ընդհանրացումներ է կատարում մարդու սոցիալական արարած լինելու վերաբերյալ:

Նա նշում է, որ մարդու կայացման համար որքան կարևոր է կենսաբանականը, նույնքան էլ՝ վերկենսաբանական մակարդակի (գիտական) գործունեությամբ ձեռք բերվող սոցիալական կազմակերպման փորձը, հոգևոր ու նյութական արժեքները, իմացությունը: Այդ ամենի համախումբը մշակույթն է, որն արարվում է, պահպանվում ու փոխանցվում խմբային գործունեությամբ:

Քննարկելով մշակույթի փոխանցման հարցը, ձեռնարկի հեղինակը հաստատում է. »Մշակույթը փոխանցվում է միայն սոցիալական իրականությամբ, որն իր կենսապահովմամբ մտահոգ յուրաքանչյուրին պարտադրում է տվյալ արժեհամակարգի կրողը և դրանով իսկ՝ պահպանողը լինել«¹: Նեղիակը կարևոր է համարում բացել այս ընդհանրացման փակագծերը, մատնանշելով, որ հնարավոր չէ տևականորեն ապրել, օրինակ՝ ֆրանսիական մշակութային մթնոլորտում, բայց մնալ հայկական մշակույթի ներկայացուցիչ:

Քննարկելով սփյուռքահայությանը վերաբերող հիմնական դիրքը, Ս.Աղաջանյանը ի սրտե արձանագրում է. «Ինձ միշտ զարմացրել է միամիտ ինքնավստահությունը կամ չիմացությունը Հայաստանից հեռացող այն հայերի, ովքեր համոզված են, որ կարող են օտար մշակութային միջավայրում հայ մնալ»²: Ի պատասխան այս հարցին, նա միաժամանակ գրքի ծանոթագրություններում գրում է. «Գիտեմ, որ մեր ցավոտ խնդիրներից է հայության մանավանդ ժամանակակից արտագաղթի հարցը, սակայն տեղը չէ դրա քննարկման: Միայն հրնթացս նշեմ, որ, ի տարբերություն մասնագիտական և ոչ մասնագիտական շրջանակներում լայնորեն տարածված տեսակետի, ես դրա պատճառը տեսնում եմ ոչ այնքան սոցիալական հանգամանքների, որքան էթնիկ նկարագրի մեջ: Իսկ դա արդեն ավելի լուրջ հարց է և դարավոր արմատներ ունի՝ ճանաչման համարժեք լրջություն պահանջող: Ուստի իբրև խնդրին ի մոտո նախնական ծանոթություն՝ առաջարկում եմ ընթերցել և քննարկել «Հավելված» բաժնի համապատասխան նյութը» («Արտագաղթի հայկական ֆենոմենը»):

Վերընթերցելով գրքի »Հավելված« բաժնի առաջարկած նյութը, նկատեցինք, որ այստեղ ևս Ս.Աղաջանյանը իրեն դրսևորում է որպես քաջատեղյակ մասնագետ: Պատմությունն սկսելով երկրագնդի բնակեցման նախնական շրջանից, կատարում է հավաստի և ուսանելի ընդհանրացումներ: Նա նշում է արտագաղթի տարբեր պատճառներ, որոնցից ակնհայտ են ագգային, քաղաքական, պատերազմական հանգամանքներից բխած արտագաղթը: Գիտնականը դրանց զուգահեռ նշում է նաև հասարակության կառավարման, սոցիալական, տնտեսական և նման այլ հանգամանքների պատճառով ծավալվող արտագաղթ, որը տեղի է ունենում ավելի տևական, դանդաղ, իր մասշտաբներով համեմատաբար ուշնկատելի:

Այս բացատրությունների արդյունքում ձեռնարկի հեղինակն ընդգծում է. »Մարդկության պատմությունը լի է ժողովուրդների արտագաղթի բազմաթիվ դրսևորումներով«³: Ս.Աղաջանյանը մատնանշում է, որ մեր պատմությունն այդ առումով ցավալիորեն տարբերվում է շատ ու շատ ժողովուրդների պատմությունից, մեզ համար սովորական է դարձել արտագաղթ, գաղթօջախ, գաղթական և նման բառերով անվանվող ցավալի իրողությունները: Այնուհետև ընդգծում է, որ անընդմեջ այդ գործընթացների արդյունքում ձևավորվել է համարյա ողջ աշխարհն ընդգրկող մեր Սփյուռքը: »Ես գիտեմ,- նշում է հեղինակը,- որ աշխարհի քանի ժողովուրդ ունի սփյուռքի հանրագիտարան: Մենք ունենք, և այն ներկայացնում է յոթանասուներկու երկրներում եղած հայկական գաղթօջախների պատմությունը«⁴:

¹ Նույն տեղում, էջ 23:

² Նույն տեղում, էջ 25:

³ Նույն տեղում, էջ 106:

⁴ Նույն տեղում, էջ 106:

Դժվար չէ նկատել, որ անվանի մանկավարժ-գիտնականի վերոնշյալ մտորումները ժողովրդի ազնիվ ու սրտացավ որդու ապրումների արդյունք են: Այլ կերպ չէր կարող լինել:

Ինչ վերաբերում է հայ ժողովրդի ճակատագրի հետ կապված արտագաղթին, կցանկանայինք բերել մեր մոտեցումները, ոչ թե հեղինակի ցավալի կարծիքը բացառելու, այլ ճշտելու այն պատճառները, որոնց արդյունքում արտագաղթը դարձել է մեր ժողովրդի հարատևող չարիքը:

Բերելով արտագաղթի մի շարք օբյեկտիվ պատճառներ, գտնում ենք, որ այն չի կարելի համարել ազգային բնավորության գիծ, էթնիկ նկարագիր:

Փաստերն ու իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ արտագաղթը Հայաստանում բառի բուն իմաստով սկիզբ է առնում 6-րդ դարից: Պատճառը մի կողմից Պարսկական բռնապետության, մյուս կողմից՝ Բյուզանդական կայսրության նեղ քաղաքականությունն էր հայ ժողովրդի հանդեպ: Ահա, թե 7-րդ դարի պատմիչ Սեբեոսն ինչպես է ներկայացնում այդ երկրների բռնապետներ Խոսրով Ապրուտի և Մորիկ կայսրի թշնամական վերաբերմունքը մեր ժողովրդի հանդեպ:

Սեբեոսն իր պատմության ԺԵ գլուխն անվանում է այսպես. «Մորիկի նեղ մտադրությունը՝ թափուր դարձնել Հայաստանը հայ իշխաններից: Հայաստանի հունական մասի բազմաթիվ իշխանների փախուստը պարսիկների մոտ»: Տվյալ վերնագրում բերված «թափուր դարձնել Հայաստանը հայ իշխաններից», բավական է հստակ պատկերացնել այդ նեղ քաղաքականության ողբերգական արդյունքը:

Սեբեոսն այստեղ բերում է Մորիկ կայսրի խարդախամիտ նամակը՝ Հայաստանի իշխանների և նրանց զորքերի մասին. «Մի խոտոր և անհնազանդ ազգ են... գտնվում են մեր միջև և պղտորում են: Բայց եկ... ես իմոնց հավաքեմ և ուղարկեմ Թրակիա, և դու քոնոնց հավաքիր և հրամայի՛ր տանել արևելք: Որ եթե մեռնեն, թշնամիները մեռնեն, և եթե սպանեն, թշնամիներին սպանեն, և մենք խաղաղ ապրենք: Որովհետև եթե դրանք իրենց երկրում լինեն, մեզ հանգիստ չի լինի»¹:

Նշված արհավիրքից հետո Հայաստան ներխուժեցին արաբական խալիֆայության հրոսակները: Իսկ թե ինչ է նշանակում այդ ներխուժումը, ցավով նկարագրել են պատմիչներ Հովհան Մամիկոնյանը, Ղևոնդ Պատմիչը, Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին և այլք:

Հայ ժողովրդի տոկունության և նրան հասած չարիքների մասին է պատմում 8-րդ դարի մատենագիր Ղևոնդն իր գրքում: Նա Մուհամմեդին և նրա ուսմունք-պատվիրանը համարում է աննախադեպ ողբերգություն մի շարք ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայ ժողովրդի համար: Ղևոնդը գրում է, որ «Բասն տարի իշխանությունը ձեռքում պահելուց հետո մեռավ Մահմետը (632թ.): Դրանից հետո Մահմետի իշխանությունը փոխանորդեցին Աբու Բաքրը, Ամրը և Օթմանը... Նա որոն սերմանողներին պատվիրել էր. «Ելեք ամբողջ աշխարհի դեմ, նվաճեցեք նրանց ձեր ձեռքի տակ, քանզի մեզ վայելելու համար տրված է երկրի պարարտությունը, կերևք երկրի ընտրյալների միսը և խմեցեք զորավորների արյունը»²:

Մուհամմետի այդ պատվիրանից հետո անմիջապես սկսվում են արաբական խալիֆայության ոստիկանների և զորքերի դաժան հալածանքները նաև Հայոց երկրում: Այդ անընդմեջ ոտնձգությունների մասին դարձյալ ցավով է գրում Ղևոնդը. «Մրուանին փոխարինեց Աբդուլան, որն ուղարկեց եղբորը, մյուս Աբդուլային, շրջելու իր խիզախության բոլոր երկրներում: Սա նախ և առաջ ելավ Հայոց աշխարհը, բազում վշտերով ու նեղությամբ ամենքին տանջեց և չքավոր սնանկության հասցրեց, հարկ պահանջելով մինչև իսկ մեռյալներից»³:

Նույնատիպ ահասարսուռ դեպքերի ու արարքների մասին են խոսում Թովմա Արծրունին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին և մյուս պատմիչները իրենց մատյաններում:

Արաբական խալիֆայության 300 տարվա ծանր լծից հայ ժողովուրդն ազատագրվեց ու վերականգնեց իր պետականությունը: Կառուցվեցին ու վերականգնվեցին առևտրաշահ քաղաքներ: Անին դարձավ ոչ միայն Բագրատունյաց Հայաստանի հրաշակերտ մայրաքաղաքը, այլև Արևելքի փառավոր ու հեքիաթային խաչմերուկը: Ու թվում էր, թե մեր ժողովուրդը հասել է իր երագած հանգրվանին: Սակայն 11-րդ դարը դարձավ ավելի աղետալի, քան նախորդ դարերն էին: Հեռավոր Ալթայից ու միջինասիական ավազուտներից Հայաստան ներխուժեցին սելջուկ-թուրքական վայրենի զեղերը, որոնց հաջորդեցին մոնղոլ-թաթարական բարբարոսները: Նոր հայակործան արհավիրքների նկարագրությունների ենք հանդիպում Արիստակես Լուսիվերցու (XI դար), Մատթեոս Ուռհայեցու

¹ Սեբեոս, Պատմություն, Երևան, 2005, էջ 91:

² Ղևոնդ, Պատմություն, «Սովետական գրող» հրատ., 1982, էջ 18-20:

³ Նույն տեղում, էջ 105:

(XI-XII դարեր), Կիրակոս Գանձակեցու (XIII դար), Ստեփանոս Օրբելյանի (XIII դար), Առաքել Դավրիժեցու (XV դար) և մյուս գործիչների մատյաններում:

Հայոց պատմության խաչմերուկային էջերից է Կիլիկիայի Հայոց պատմության ստեղծումն ու պատմամշակութային գործունեությունը:

Կիլիկիայի հայաշեն քաղաքներն ու գյուղերը կրկին ենթարկվեցին ավարի ու ավերի: Բավական է կարդալ Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եդեսիո» պատմական պոեմը ու պատկերացնել սելջուկյան դաժանության տիպիկ ներկայացուցիչ Ջանգի ամիրայի կողմից 1144թ. Եդեսիայի գրավումն ու կոտորածը:

Ի դեպ, Շնորհալու պոեմն ավարտում է հայրենադարձության կոչով:

Մեր հորվածի ծավալը հնարավորություն չի ընձեռում հանգամանալից օրինակներ բերել բոլոր պատմիչների մատյաններից: Միայն ընդգծենք, որ հայ ժողովրդի արտագաղթի հիմնական պատճառը օտար բռնապետությունների, երկիր ներխուժած սելջուկ-թուրքական, թաթար-մոնղոլական, թուրքմենական արնախում հրոսակների ու ցեղախմբերի ավերածություններն են:

Ուստի ճիշտ չի լինի արտագաղթը համարել էթնիկական նկարագիր: Ընդհանրապես, զարմանալ կարելի է, թե բազում պատերազմների մահաբեր հարվածներին ոնց է դիմակայել հայ ժողովուրդը ու հասել XXI դար:

Իհարկե, արտագաղթի հարցը քննարկելիս ճիշտ չի լինի այն համարել միայն արտաքին-թշնամական պետությունների ու վայրենի ցեղախմբերի ավերածությունների հետևանք: Արտագաղթին նպաստել են նաև երկրի ներքին գործոնները՝ սոցիալական անտանելի պայմանները, աշխարհիկ ֆեոդալների անմարդկային վերաբերմունքը աշխատավոր մասաների հանդեպ, վաշխառությունը, տիրակալների ազահությունը, ինչ-ինչ պատճառներով նաև դավաճանությունը և այլն և այլն:

Ս.Աղաջանյանն անդրադառնում է նաև մերօրյա արտագաղթին՝ երևույթը համարելով ցավալի ու աղետաբեր:

Հայ ժողովրդի հանդեպ 1915-23 թվականներին երիտթուրքերի կազմակերպած ցեղասպանությունը ոչ միայն ավելացրեց հայկական գաղթօջախները Միջուրքում, այլև արևմտահայության փրկված զանգվածներին դարձրեց հայրենագուրկ: Հայոց հայրենապատումի մեջ մտավ «կորուսյալ հայրենիք» հասկացությունը:

Մեր ժողովուրդը բարեբախտաբար ունեցավ Սարդարապատ, 600 տարվա պետականագուրկ ժողովուրդն զգաց պետության վերածննդի արժեքը: Ծանր տարիներ էին: Փոքրիկ-փրկված Հայաստանի տերերը դարձան բոլշևիկյան-լենինյան կուսակցության լիդերները: 1922 թվականին ձևավորվեց ԽՍՀՄ-ը: Մի կողմ թողնելով անհատի պաշտամունքի պատճառով կրած հարվածները, սխալ չի լինի, եթե ընդգծենք, որ սովետական 70 տարիների ընթացքում հայրենի երկիր վերադարձան հայության լայն զանգվածներ, բնակչության թիվը հասավ երեք ու կես միլիոնի: Հայաստանը դարձավ գիտության, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության մշակութային աննախադեպ զարգացում ունեցող երկիր:

ԽՍՀՄ փլուզումը համընկավ Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարին, 1988-ի ավերիչ երկրաշարժին, 1991-ի սեպտեմբերին Հայաստանի և Արցախի անկախության իրականացմանը: Ծածանվեց եռագույնը հայկական երկու հանրապետություններում:

Սակայն... այս տանջող սակայնը նորից վերածվեց արտագաղթի: Ահա, այստեղ է, որ արտագաղթի հիմնական պատճառը պետք է տեսնել անկախ Հայաստանի ոչ խոհեմ ու ոչ հասուն ղեկավարության անհեռանկար քաղաքականության գործընթացում: Այս նոր ժամանակաշրջանում սկիզբ առած արտագաղթը, թեկուզ ոչ մեծ ծավալներով, ամեն դեպքում շարունակվում է: Երևույթը, իհարկե, ցավալի է: Միևնույն է, այս դեպքում ևս արտագաղթը չի կարելի համարել հայ ժողովրդի էթնիկական նկարագիր: Աշխարհում ոչ մեկը իր լավ կյանքից չի փախչում: Մնում է արտագաղթի պատճառները տնտեսի, ստուգել, քննել ու բարձրաձայնել այդ մասին:

Ինչքան էլ հայ գաղթօջախը լինի մարդաշատ, որակյալ, ուժեղ, միևնույն է, նա չի կարող ազդել սովյալ երկրի պետության քաղաքականության, առանձնապես արտաքին երկրների հետ ունեցած քաղաքականության վրա: Վկան ԱՄՆ կառավարող շրջանների ղեկավարների, կոնկրետ նախագահների երկդիմի վերաբերմունքը Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելու հարցում: Նախընտրական օրերին նրանք խոստովանում են ընտրվելու դեպքում քննադատել երիտթուրքերի հանցագործությունը, ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Սակայն ընտրվելուց հետո բավարարվում են միայն ապրիլի 24-ին արված ցավակցական հայտարարությամբ:

Աշխարհում երբևէ չի եղել երկիր, որը, իր ցավալիորեն սակավ ազգաբնակչությունից արտագաղթողների այդքան կործանարար քանակ ունենալով, հաջողել է ոչ միայն շեն ու զարգացող լինել, նաև դիմակայել իր վերջնական բնաջնջմանը ձգտող թշնամի հարևաններին:

Աշխարհին է հայտնի, որ 19-րդ դարի առաջին կեսից սկսած հայ բուրժուազիայի ուժերով կառուցվեց Բաքուն ու զարգացավ նրա նավթարդյունաբերությունը: Քաղաքն արագ կառուցվեց, հառնեցին շինարար հայ մարդկանց ձեռքերով շունչ առած մշակութային, կրթական կոթողներ: Դարի վերջին Բաքվում գործում էր 70 հայկական դպրոց: Աշխարհի հայտնի երգիչներն ու դերասանները հանդես էին գալիս մեծահարուստ Մայիլյանի կարողությամբ կերտած օպերայի և բալետի հոյակապ շենքում, Երամյանի անվան հայկական դրամատիկական թատրոնում, շքեղ ֆիլիարմոնիայում: Քաղաքը հայկական էր նաև խորհրդային տարիներին: 400 հազար հայ էր բնակվում այդ հայակերտ-հայաշունչ քաղաքում: Քաղաքի շրջանային կառույցների, գործարանների, ֆաբրիկաների, մշակութային կենտրոնների ուսյալ ղեկավարները հայեր էին: Նույնը կարելի է ասել նաև նորակերտ Մումգայիթի մասին:

Բայց ի՞նչ տնդի ունեցավ 1988թ. փետրվարին՝ Մումգայիթում, 1990-ի հունվարին՝ Բաքվում, ապա Գանձակում, Մինգեչաուրում և այլ հայաշատ բնակավայրերում: Պատրվակ ընդունելով հայ ժողովրդի Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարը, ազերի-թուրքերը իրենց նենգամիտ ղեկավարների թողտվությամբ և անմիջական ղեկավարությամբ կազմակերպեցին Հայոց ցեղասպանություն: Այդ հանցագործությունը նոր երևույթ չէր: Դա թուրքական ցեղասպան գեներալ ժամանակավոր քնած յաթաղանն էր, որ շարժվեց մեր օրերում: Դա շարունակությունն էր 1895-97թթ. ծավալված հայկական կոտորածների, 1915-ի ցեղասպանության, 1918-ի Բաքվի կոտորածների...

Եվ այսօր լսում ենք Ադրբեյջանի կառավարող շրջանների հոխորտանքները ոչ միայն իր անկախությունը նվաճած Արցախի, այլև Հայաստանի Հանրապետության դեմ:

Սակայն, ինչքան էլ վայրահաչի մեր հին ու նոր վայրենաբարո հարևան-թշնամին, միևնույն է, հայ ժողովուրդը ցուցաբերելու է իր կենսունակությունը, պահպանելով իր անկրկնելի տեսակը: Նա երբևէ չի փախչելու իր երկրից, իր կենսակերպից, նա բարձրաձայնելու է մեր իսկ թերությունների մասին ու երբեք չի հիսաթափվելու ինքն իրենից, միշտ պատրաստ է լինելու իրականացնելու իր դարավոր երազանքը՝ անվտանգ, ապահով, բարգավաճող Հայաստան ունենալու վերաբերյալ՝ հանուն իր ապագա հայախոս ու հայաշունչ, տիգրանված ու մաշտոցված, անդրանիկված ու նժդեհված սերունդների:

Ընդհանրացնելով մեր խոսքը Սերգեյ Աղաջանյանի «Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում» գրքի վերաբերյալ, ի սրտե նշում ենք, որ նման աշխատությունների կարիքը եղել է, կա ու լինելու է մեր նոր սերունդների ճանապարհին:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Սուկրատ ԽԱՆՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, Արցախի Հանրապետության
գիտության վաստակավոր գործիչ*

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում լսմազրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը: